

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**ZMĚNY DEMOGRAFICKÝCH STRUKTUR OBYVATELSTVA
ČR PODLE DAT SČÍTÁNÍ LIDU 1930-2001
V SOUVISLOSTECH S VÝVOJEM PLODNOSTI**

**STRUCTURAL POPULATION CHANGES ACCORDING TO
CENSUS DATA 1930-2001 WITHIN THE FERTILITY
DEVELOPMENT CONTEXT**

Bakalářská práce

Lada Švástová

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitelky RNDr. Dagmar Bartoňové, Ph.D., a že jsem všechny použité prameny řádně citovala. Jsem si vědoma toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné pouze po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Praze dne 20.8.2010

.....
podpis

Změny demografických struktur obyvatelstva ČR podle dat sčítání lidu 1930-2001 v souvislostech s vývojem plodnosti

Abstrakt

Cílem této práce je popsat a zhodnotit základní změny demografických struktur České republiky v letech 1930-2001. Mezi ně patří struktury obyvatelstva podle věku, pohlaví a rodinného stavu. V první části práce je naznačen vývoj plodnosti žen. Následující kapitola vystihuje hlavní trendy ve struktuře obyvatelstva podle pohlaví a věku, především upozorňuje na současný fenomén stárnutí populace. Změny struktur obyvatelstva podle rodinného stavu jsou předmětem poslední kapitoly. Ve zmíněných demografických strukturách se promítá vliv úrovně plodnosti, ve struktuře podle rodinného stavu navíc vliv sňatečnosti, rozvodovosti a také úmrtnosti obyvatel.

Klíčová slova: demografické struktury, věk, pohlaví, rodinný stav, plodnost, demografické stárnutí, sčítání lidu

Structural population changes according to census data 1930-2001 within the fertility development context

Abstract

The objective of this study is to describe and evaluate the basic structural population changes in the Czech Republic in years 1930-2001. The age, sex and marital status structures are ranked among the demographic structures. In the first part, the fertility development is suggested. The next part describes the main trends of sex and age structures, especially points to the contemporary phenomenon of demographic aging. The marital status structural changes are the object of the last chapter. The influence of fertility is projected on the mentioned demographic structures. Moreover, the influence of nuptiality, divorce rate and mortality is projected on the marital status structure.

Keywords: demographic structure, age, sex, marital status, fertility, demographic aging, census

OBSAH

Seznam tabulek.....	5
Seznam obrázků.....	6
1 Úvod.....	7
2 Metodika práce.....	9
2.1. Zdrojová data ze sčítání lidu.....	9
2.2. Metody zpracování dat.....	10
3 Úroveň porodnosti jako výsledek plodnosti žen a počtu žen v letech 1930-2001 	12
3.1. Vývoj plodnosti podle věku a rodinného stavu matky.....	13
4 Změny struktur obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1930-2001....	16
4.1. Změny struktury podle pohlaví.....	16
4.2. Změny struktury podle pohlaví a věku.....	18
5 Změny struktur obyvatelstva ČR podle rodinného stavu v letech 1930-2001..	21
5.1. Změny struktury podle rodinného stavu a pohlaví.....	21
5.2. Změny struktury podle rodinného stavu, pohlaví a věku.....	23
6 Závěr.....	25
Seznam použité literatury.....	27
Přílohy.....	29

SEZNAM TABULEK

Tab.1	Struktura vdaných žen podle počtu živě narozených dětí	13
Tab.2	Ženy podle rodinného stavu, věkových skupin a podle počtu živě narozených dětí.....	14
Tab.3	Vývoj ukazatelů maskulinity 1930-2001.....	17
Tab.4	Vývoj indexu maskulinity podle pětiletých věkových skupin v letech 1930-2001.....	17
Tab.5	Vývoj podílů hlavních věkových skupin a charakteristik věkové struktury obyvatelstva ČR v letech 1930-2001.....	19
Tab.6	Vývoj průměrného a mediánového věku a indexu stáří podle pohlaví v letech 1930-2001.....	20
Tab.7	Obyvatelstvo starší 15 let podle rodinného stavu a pohlaví v letech 1930-2001	22

SEZNAM OBRÁZKŮ

- Obr.1 Věkové složení obyvatelstva ČR podle rodinného stavu, 1930.....24
Obr.2 Věkové složení obyvatelstva ČR podle rodinného stavu, 2001.....24

Kapitola 1

Úvod

Každá lidská populace prochází v čase určitým vývojem, který se mimo jiné projevuje změnou demografických struktur. Za základní demografické struktury považujeme struktury podle pohlaví a věku (Pavlík, 1986, s. 110). Obě charakteristiky se mohou analyzovat společně, čehož se většinou budu držet i ve své práci. Dále práci rozšířím o analýzu struktury populace podle rodinného stavu. Struktury obyvatelstva jsou výslednicí působení demografických procesů, stejně tak jsou východiskem pro další analýzu (Kalibová, 2001, s. 17). Ve své práci budu vzniklé struktury konfrontovat s vývojem plodnosti. Celá práce bude převážně založena na datech sčítání lidu od roku 1930, kdy se poprvé ve sčítání lidu objevuje dotaz na počty dětí vdaných žen. Analýza bude zpracována do roku 2001, tedy roku posledního uskutečněného sčítání lidu.

Výsledky sčítání lidu z roku 1930 nám mohou naznačit průběh demografické revoluce, která zasáhla populaci českých zemí od 30. let 19. století. Převážně v druhé fázi demografického přechodu - přibližně od přelomu století - je znatelnější snižování úrovně porodnosti a úmrtnosti. Nepřetržitě klesající počty živě narozených dětí od roku 1923 vedly demografy k zařazení otázky plodnosti do sčítání lidu v roce 1930. Během celého pozorovaného období plodnost výrazně kolísala.

Složení populace se v této době taktéž měnila. Na počátku sledovaného období byla věková struktura progresivního typu a postupně se přetvářela v typ regresivní. Na přelomu 19. a 20. století byla věková struktura pravidelná, později se postupně deformovala, což způsobily například události obou světových válek, pronatalitní opatření, politický a socioekonomický vývoj, apod. Struktura osob podle rodinného stavu, kterou budu sledovat ve věkových skupinách, se též vyvíjela. Rostl podíl svobodných osob ve vyšším věku, měnilo se zastoupení rozvedených (popř. rozloučených - viz. metodika práce), ubýval podíl vdaných a ženatých osob na celkovém počtu obyvatel.

Cílem předkládané práce je zhodnotit vývoj demografických struktur obyvatelstva ČR v téměř celém průběhu 20. století. Budu se snažit poukázat na souvislosti s vývojem plodnosti,

jejíž úroveň značně ovlivňuje věkovou strukturu populace. Zároveň pak struktury podle věku a rodinného stavu mohou ovlivňovat následný vývoj porodnosti.

Na začátku práce si pokládám následující hypotézu, kterou se budu snažit potvrdit.

- Celková porodnost bude více ovlivněna vlivem úrovně než vlivem struktury, tedy bude ovlivněna úrovní plodnosti více než zastoupením žen v reprodukčním věku.

Kapitola 2

2. Metodika práce

2.1. Zdrojová data ze sčítání lidu

Práce je založena převážně na datech sčítání lidu z let 1930 až 2001. Prvním rokem zpracovaným v práci je rok 1930, jelikož v tomto sčítání byla poprvé položena otázka na plodnost žen. Zjišťovala se plodnost pouze manželská, přestože se podíl mimomanželsky narozených dětí pohyboval ve dvacátých letech okolo hodnoty 12 %. Od roku 1950 jsou data za plodnost tříděna podle rodinného stavu matky, což nám umožňuje podrobnější analýzu. Pro zjištění základního přehledu vývoje plodnosti a porodnosti jsem použila data z Pohybu obyvatelstva v Českých zemích 1785-2009, který je dostupný na www.czso.cz.

Při sčítání lidu v roce 1930 byly zjišťovány údaje o obyvatelstvu přítomném i bydlícím, přičemž celé zpracování bylo provedeno za obyvatelstvo přítomné, aby bylo navázáno na sčítání předchozí. Sčítání 1950 bylo posledním, jehož výsledky byly zpracovány a publikovány za obyvatelstvo přítomné. Od roku 1961 do současnosti jsou data dostupná za obyvatelstvo bydlící, tedy za obyvatelstvo podle místa trvalého pobytu. Jelikož je předkládaná práce založena na datech za celou republiku, je vnitřní migrace zanedbatelná. Problémy se srovnatelností mohou způsobit cizinci, kteří se v rozhodný okamžik sčítání pohybovali na území ČR. Kromě sčítání lidu v roce 2001 nebyla podrobná data o cizincích vypracována, tudíž není možné s nimi počítat.

S další nesrovnalostí oproti následným sčítáním je možno se setkat ve sčítání lidu 1930, kdy bylo obyvatelstvo členěno podle rodinného stavu na svobodné, vdané/ženaté, ovdovělé a rozvedené a rozloučené. V době dalšího sčítání byla jediná možnost dobrovolného rozpadu manželství - rozvodem. Do roku 1950 se rozlišovaly dvě formy rozvázání manželství - rozvod od stolu a lože (rozvedený nemohl uzavřít další sňatek, jelikož právní svazek manželství trval) a rozluka, která právně manželství rušila. Při srovnávání struktury podle rodinného stavu jsem pracovala s rozvedenými a rozloučenými společně, jelikož de facto manželství nepřetrvávala, manželství existovala pouze de iure. Pro účely demografické analýzy rozvedení od stolu a lože již netvoří manželský pár schopný plodit děti, tudíž je můžeme zahrnovat mezi rozvedené v dnešním významu.

2.2. Metody zpracování dat

Předkládaná práce je zaměřená na změny demografických struktur, mezi něž bezesporu patří složení podle pohlaví a věku. Většinou budou tyto charakteristiky analyzovány společně, přesto samostatná podkapitola bude věnována struktuře obyvatelstva podle pohlaví, kterou vystihují ukazatele maskulinity, konkrétně podíl mužů v populaci a index maskulinity, což je poměr počtu mužů a žen v dané populaci.

Struktury populace podle pohlaví a věku jsou nejlépe znázorněny graficky, pomocí dvojitého histogramu neboli věkové pyramidy. Věková pyramida bude vytvořena z absolutních hodnot, jelikož se srovnání týká jedné populace, není zde potřeba údaje relativizovat, naopak může nastínit změnu absolutního početního stavu.

Dle zastoupení dětské (0-14 let), reprodukční (15-49 let) a postreprodukční složky (50+) rozlišujeme základní typy věkové pyramidy:

- a) *„Progresivní typ:* v populaci výrazně převažuje dětská složka nad postreprodukční. Populace s tímto typem věkové struktury jsou charakterizovány vysokou úrovní plodnosti, která je však kompenzována i značnou intenzitou úmrtnosti.
- b) *Stacionární typ:* u tohoto typu věkové struktury je dětská a postreprodukční složka téměř v rovnováze. Tento typ se vytváří při déletrvajícím poklesu hladiny plodnosti až na úroveň, kdy pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku (při dané úrovni úmrtnosti).
- c) *Regresivní typ:* u tohoto populačního typu dětská složka nedosahuje zastoupení složky postreprodukční, početně ji nenahrazuje a v dlouhodobém pohledu dochází k snižování početního stavu populace (pokud bereme v úvahu pouze porodnost a úmrtnost a vyloučíme migrace).“ (Kalibová, 2001, s. 18).

Srovnání podílů hlavních věkových skupin (0-14 let, 15-59 let a 60+), průměrného věku, věkového mediánu, indexů stáří, indexů závislostí a indexů ekonomického zatížení doplní analýzu věkového složení obyvatelstva.

Hlavní změny ve složení obyvatelstva podle rodinného stavu budou znázorněny graficky pomocí jednotlivých podílů rodinného stavu a pětiletých věkových skupina pomocí věkové pyramidy podle rodinného stavu.

Analýza plodnosti bude provedena na základě vybraných charakteristik porodnosti a plodnosti doplněných z Pohybu obyvatelstva v Českých zemích 1785-2009, konkrétně celkového počtu živě narozených, hrubé míry porodnosti, úhrnné plodnosti, čisté míry reprodukce a průměrného věku matek. Z dat sčítání lidu jsem zpracovala průměrné počty dětí narozených ženám podle věku a rodinného stavu (vyjma roku 1930, kdy byla zjišťována plodnost pouze vdaných žen).

Přehled použitých ukazatelů:

- *Ukazatel maskulinity:* udává podíl mužů v celé populaci, vyjadřuje se v procentech.
$$uma = P^m / P * 100$$
- *Index maskulinity:* udává podíl mužů a žen, vyjadřuje se na 1000 žen.
$$ima = P^m / P^z * 100$$

- *Průměrný věk*: je vypočítán jako vážený aritmetický průměr. Je to vážený průměr let, který prožili příslušníci dané generace.
- *Věkový medián*: je střední hodnota, která rozděluje populaci na dvě stejně početné části, neboli udává věk, kterého dosáhla právě polovina populace. Věkový medián je méně ovlivněn extrémními hodnotami. Přesného věkového mediánu dosáhneme pomocí kumulovaných relativních četností věku a určení přesné poloviny.
- *Index stáří*: je vypočítán jako poměr postaktivní složky (60+) a dětské složky (0-14 let)

$$i_s = (60+/0-14) * 100$$
- *Index závislosti I*: slouží k vyjádření poměru mezi ekonomicky aktivní a dětskou složkou populace.

$$i_z = (0-14/15-59) * 100$$
- *Index závislosti II*: slouží k vyjádření poměru mezi ekonomicky aktivní a postaktivní složkou populace.

$$i_z = (60+/15-59) * 100$$
- *Hrubá míra porodnosti*: je definována jako poměr počtu živě narozených dětí a středního stavu obyvatelstva. Vyjadřuje se v promilích.
- *Úhrnná plodnost*: vyjadřuje průměrný počet dětí narozených ženám během jejich reprodukčního období, jestliže by jejich plodnost odpovídala režimu plodnosti v daném roce. Vypočítá se sečtením měr plodnosti podle věku zaznamenaných za jeden kalendářní rok.
- *Čistá míra reprodukce*: udává počet dívek, které se narodí jedné ženě a které se dožijí věku své matky při porodu za daného režimu plodnosti a úmrtnosti.

Kapitola 3

Úroveň porodnosti jako výsledek plodnosti žen a počtu žen v letech 1930-2001

V následující kapitole bude naznačen vývoj plodnosti žen podle věku a podle rodinného stavu, za rok 1930 pouze vdaných žen. V kapitolách následujících bude využito znalostí vývoje plodnosti žen při hodnocení změn demografických struktur. Již v úvodu bylo zmíněno, že hlavní demografické struktury jsou výslednicí vývoje demografických procesů a zároveň jsou východiskem pro další populační vývoj, přičemž úroveň porodnosti a s ní počty narozených mají zásadní význam ve vytváření věkové struktury obyvatelstva.

Úroveň plodnosti žen v celém 20. století byla velmi nepravidelná a prošla výraznými změnami. Po snížení porodnosti během 1. světové války nastala krátká kompenzační vlna, která byla započata již rokem 1919 (189 tisíc živě narozených oproti roku 1918, kdy se narodilo 120 tisíc dětí). Vrchol nastal v roce 1921 (257 tisíc živě narozených), který byl vystřídán postupným poklesem ročních počtů živě narozených až do roku 1937 (vyjma roku 1930). V poklesu plodnosti se promítala nejen sociální situace rodin, ale také zvyšující se ekonomická aktivita žen, sekularizace a údajně i zvýšené počty nelegálních potratů (Kučera, 1994, s. 23). Na začátku druhé světové války došlo k oživení porodnosti, což je možné vysvětlit jako kompenzaci předchozího krizového období a také jako následek zvýšené sňatečnosti. Zároveň je nutné si uvědomit, že silné ročníky žen narozených v letech 1919-1921 mohly způsobit sekundární vlnu vysoké porodnosti. Tento výkyv byl vystřídán dvouletým poklesem a následně se v letech 1943-1944 počty živě narozených opět zvýšily. Pravděpodobně k vysokému počtu narozených dětí během války přispěl záměr zabránit narozením dítěte pracovnímu nasazení ženy (Kučera, 1994, s. 44).

Poválečný vývoj porodnosti byl velmi nepravidelný. Kompenzační maximum v roce 1946 (210 tisíc živě narozených dětí) bylo vystřídáno postupným snižováním počtu živě narozených dětí. V roce 1958 byl přijat zákon o umělém přerušení těhotenství¹, který ke snížení porodnosti do jisté míry přispěl.

¹ Možnost umělého přerušení těhotenství - indukovaného potratu - na žádost ženy byla v ČR upravena zákonem č. 68/1957 Sb, uvedeným do praxe v roce 1958. Podle dřívějšího zákona č. 68/1950 Sb. byly vedle spontánních potratů umožňovány pouze interrupce ze zdravotních důvodů (Potraty, 2001, ČSÚ).

„Později po tříletém vzestupu v období 1963-1965, vyvolaném slibou prodloužení mateřské dovolené, se počty narozených udržovaly ve výši kolem 140 tisíc“ (Kučera, 1994, s. 103). Zároveň začaly rodit silné ročníky žen narozených během válečného období. V letech 1973-1979 vedlo přijetí komplexu pronatalitních opatření k doposud poslední natalitní vlně. Ukazatel čistě míry reprodukce se v letech 1973-1979 naposled pohyboval nad hodnotou 1, tedy nad hranicí tzv. prosté reprodukce.

Od 80. let dochází k postupnému snižování plodnosti, které se nejvíce prohloubilo v letech devadesátých. V té době se dostaly silné ročníky žen z natalitní vlny v 70. letech do reprodukčního období a při nezměněné politické a sociálně-ekonomické situaci by bylo možné očekávat sekundární vlnu zvýšené porodnosti, k ní však již nedošlo, jelikož mladí lidé začali odkládat vstup do manželství a rodičovství do vyššího věku. Rapidní pokles celkové porodnosti byl nejvýznamnější od roku 1993 (121 tisíc živě narozených dětí) do roku 1999 (89,5 tisíc živě narozených), kdy úhrnná plodnost klesla na hodnotu 1,13 živě narozeného dítěte na jednu ženu. V současnosti došlo k mírnému oživení plodnosti žen a úhrnná plodnost se pohybuje nad kritickou hodnotou 1,3 živě narozeného dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku.

3.1. Vývoj plodnosti podle věku a rodinného stavu matky

Průměrný věk matek na počátku sledovaného období byl vysoký, pohyboval se okolo 28 let až do počátku padesátých let. Průměrný věk se snižoval až do poloviny 80. let (24,6 let v letech 1982-1986), což bylo částečně následkem časných uzavírání manželství. Nejvýznamnějším trendem plodnosti v devadesátých letech kromě snižování celkové úrovně plodnosti je odkládání porodů do vyššího věku matky (27,5 let v roce 2001). Při sčítání v roce 1980 můžeme pozorovat nárůst počtu živě narozených dětí ženám ve všech věkových skupinách 20-34 let, kdy se projevila zvýšená úroveň plodnosti v 70. letech i u žen, které porody odkládaly a rodily dodatečně. Celkové snížení plodnosti je patrné při srovnání průměrného počtu živě narozených dětí v letech 1991 a 2001 ve věkové skupině 30-34 let, kdy už většina plánovaných dětí se narodila. Výjimku tvoří ženy svobodné, kdy naopak došlo k nárůstu počtu narozených dětí na úkor žen vdaných.

Tab. 1- Struktura vdaných žen podle počtu živě narozených dětí (v %)

Rok sčítání	Složení žen podle počtu živě narozených dětí (v %)				
	0	1	2	3	4+
1930	16,2	21,6	20,3	13,0	27,5
1950	12,9	24,6	29,7	14,6	14,8
1961	11,5	24,4	33,8	15,7	12,4
1970	13,7	27,0	36,1	14,2	8,5
1980	7,1	22,1	46,2	16,4	7,1
1991	6,7	21,1	50,2	16,2	5,1
2001	4,9	20,2	53,2	15,6	4,3

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001

Složení vdaných žen podle počtu živě narozených dětí se výrazně změnilo. Podíl žen se čtyřmi a více dětmi se mezi sčítáním v roce 1930 a 2001 několikanásobně snížil. V roce 1930

připadaly na více než čtvrtinu žen čtyři a více dětí, v roce 2001 činil podíl žen se čtyřmi a více dětmi už jen 4,3 %. V současnosti převažuje podíl žen se dvěma dětmi.

Plodnost podle rodinného stavu matky se taktéž změnila. Stále je platné tvrzení, že většina dětí se rodí vdaným ženám. Na počátku 30. let se rodilo 12 % dětí mimo manželství. Během druhé světové války se tento podíl výrazně snížil důsledkem zvýšení počtu uzavíraných manželství. Podíl dětí narozených mimo manželství v období po roce 1948 byl nízký (4,5-6 %).

Tab. 2- Ženy podle rodinného stavu, věkových skupin a podle počtu živě narozených dětí

		Svobodné ženy						
Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
20-24	–	0,06	0,06	0,06	0,07	0,08	0,08	
25-29	–	0,18	0,20	0,18	0,21	0,23	0,23	
30-34	–	0,24	0,29	0,32	0,34	0,35	0,45	
35-39	–	0,25	0,31	0,36	0,39	0,37	0,49	
40-44	–	0,21	0,31	0,35	0,46	0,37	0,45	
45-49	–	0,20	0,24	0,34	0,42	0,32	0,40	
		Vdané ženy						
Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
20-24	0,84	0,95	0,95	0,96	1,16	1,03	0,82	
25-29	1,36	1,54	1,62	1,55	1,75	1,64	1,32	
30-34	1,87	1,97	2,04	1,96	2,03	2,00	1,80	
35-39	2,33	2,19	2,23	2,14	2,09	2,12	2,02	
40-44	2,84	2,12	2,34	2,21	2,13	2,13	2,11	
45-49	3,36	2,08	2,29	2,27	2,15	2,11	2,13	
		Rozvedené ženy						
Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
20-24	–	0,82	0,90	0,91	1,03	0,96	0,83	
25-29	–	1,08	1,30	1,20	1,36	1,35	1,18	
30-34	–	1,20	1,49	1,55	1,58	1,68	1,57	
35-39	–	1,24	1,63	1,80	1,72	1,85	1,81	
40-44	–	1,26	1,68	1,90	1,89	1,89	1,95	
45-49	–	1,29	1,62	1,94	1,97	1,85	2,00	
		Ovdovělé ženy						
Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
20-24	–	1,20	1,28	1,14	1,23	1,09	0,99	
25-29	–	1,48	1,89	1,65	1,76	1,67	1,42	
30-34	–	1,74	2,18	2,08	1,98	2,02	1,85	
35-39	–	1,86	2,31	2,27	2,13	2,17	2,05	
40-44	–	1,94	2,22	2,39	2,23	2,16	2,14	
45-49	–	1,99	2,20	2,40	2,27	2,13	2,19	

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

Největší nárůst mimomanželsky narozených dětí byl v 90. letech, které se rodily převážně ženám svobodným. Tento vzestup byl způsoben především snížením intenzity vstupu do manželství a posunem sňatkového věku (Kučera, 2008, s.236). Průměrný počet živě narozených dětí vzrostl i u žen rozvedených, přičemž se jedná převážně o ženy opětovně rozvedené. „Je to zdánlivý paradox, jako by zvýšená rozvodovost vedla k vyšší plodnosti: současně je však nutné přihlídnout k tomu, že další část žen se po rozvodu nevdá a tím jejich

plodnost zpravidla končí“ (Kučera, 1994, s. 108). V 90. letech došlo ke snížení intenzity sňatečnosti a posunu sňatkového věku (tzn., že do manželství by měli vstupovat vyzrálejší snoubenci), přesto intenzita rozvodovosti vzrostla (Kučera, 2008, s. 235). V souvislosti se snižováním intenzity sňatečnosti pak roste podíl svobodných matek.

Kapitola 4

Změny struktur obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku v letech 1930-2001

Složení obyvatelstva podle pohlaví a věku patří mezi základní demografické struktury, které se většinou analyzují společně. Přesto i zkoumání složení obyvatelstva podle věku a zvlášť podle pohlaví má svůj význam. Vývoji těchto struktur bude věnována následující kapitola.

4.1. Změny struktury podle pohlaví

Složení obyvatelstva podle pohlaví je určováno několika typy rozdílných procesů. Nejdůležitějším z nich je biologická zákonitost, která určuje poměr narozených dívek a chlapců. Na 1000 narozených dívek připadá 1040-1060 chlapců. Druhým procesem ovlivňujícím poměr pohlaví v populaci je diferenční úmrtnost mužů a žen. Strukturu obyvatelstva podle pohlaví bezesporu ovlivňují i vnější události a procesy a s nimi spojené migrace obyvatelstva.

Vývoj složení obyvatelstva podle pohlaví není příliš nerovnoměrný, přesto můžeme pozorovat mírné výkyvy způsobené výše zmíněnými procesy. V celém sledovaném období kolísal ukazatel maskulinity okolo hodnoty 48,5 %. Podobně vypadá i index maskulinity, který se stabilně pohyboval v rozmezí hodnot 940 - 950 ‰. V období od poloviny šedesátých let do konce osmdesátých procházela Česká republika tzv. kardiovaskulární epidemií východu. Naděje dožití mužů se snižovala, u žen stagnovala, čímž mohou být vysvětleny nižší hodnoty indexu maskulinity při sčítání v letech 1961-1980 oproti roku 1950. V roce 1970 do jisté míry přispěly i ilegální odchody obyvatelstva po roce 1968. V roce 2001 byl zaznamenán mírný nárůst, který může zapříčinit migrace, jelikož zde převažuje imigrace mužů většinou v produktivním věku, taktéž zlepšování úmrtnostních podmínek od konce osmdesátých let.

Tab. 3- Vývoj ukazatelů maskulinity 1930-2001

	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Ukazatel maskulinity (v %)	48,47	48,62	48,48	48,43	48,47	48,53	48,70
Index maskulinity	941	946	941	939	940	943	949

Poznámky: Ukazatel maskulinity- podíl mužů v populaci

Index maskulinity- podíl počtu mužů a žen v populaci, vyjádřený na 1000 žen

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

Při porovnání indexů maskulinity podle věkových skupin lze pozorovat postupné zvyšování věku, ve kterém začíná převažovat počet žen. Například podle dat sčítání 1896 byla zjištěna převaha žen ve všech věkových skupinách, tedy i ve věku 0-4 let, což znamená, že již v tomto věku byla mužská nadúmrtost tak vysoká, že kompenzovala vyšší maskulinitu při narození (Srb, 2004, s. 104-105). V roce 1930 zaznamenáváme převahu mužského obyvatelstva až do věku 25-29 let, v roce 2001 do věku 40-44 let. Jedním z možných vysvětlení je, že se postupně zvyšuje index maskulinity při narození a dochází k zlepšování úmrtnostních podmínek v prenatálním období. Výrazně nízké indexy maskulinity jsou za rok 1930 ve věkových skupinách 0-4 a 5-9 let, důsledkem již zmiňované vyšší intenzity úmrtnosti a stále vysokou kojeneckou úmrtností. U osob starších 80 let dochází k snižování indexu maskulinity. Oproti roku 1930 se zvýšila celkově naděje dožití a u žen více než u mužů. Ženy pak v tomto věku mají více než dvojnásobnou převahu nad muži. Výrazně nízká maskulinita ve věkové skupině 80+ byla zaznamenána v roce 1980, kdy se projevíly ještě důsledky první světové války.

Tab. 4- Vývoj indexu maskulinity podle pětiletých věkových skupin v letech 1930-2001

Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
0-4	1023	1041	1049	1051	1049	1050	1059
5-9	1022	1036	1049	1053	1048	1047	1055
10-14	1028	1018	1042	1052	1048	1049	1049
15-19	1018	1027	1031	1048	1049	1046	1045
20-24	1007	1026	1022	1039	1042	1047	1044
25-29	1001	958	1010	1024	1029	1040	1043
30-34	921	962	977	1009	1027	1029	1045
35-39	853	965	941	992	1012	1014	1038
40-44	856	972	938	956	991	1006	1021
45-49	871	955	938	919	967	982	997
50-54	883	868	940	905	918	950	973
55-59	885	816	901	893	859	899	926
60-64	872	791	793	857	819	822	865
65-69	846	775	700	765	765	719	784
70-74	787	756	653	628	675	652	677
75-79	743	744	624	526	547	561	551
80+	650	676	580	470	392	415	423

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

4.2. Změny struktury podle pohlaví a věku

Věková struktura obyvatelstva ČR se v průběhu sledovaného období výrazně měnila. K nejzásadnějším změnám patří pokles podílu dětské složky 0-14 let a nárůst zastoupení obyvatel starších 60 let. Tento trend je patrný ve všech vyspělých zemích v současnosti a zároveň je velice diskutovaným tématem, jelikož doposud vytvořené populační prognózy naznačují pokračování těchto trendů, které vedou ke stárnutí populací.

V českých zemích postupně narůstal podíl obyvatelstva staršího 60 let z hodnoty 10,7 % při sčítání v roce 1930 na hodnoty 18,4 % v roce 2001. V roce 1980 zastoupení starých osob mírně kleslo v důsledku vyšších počtů narozených dětí během 70. let. V roce 1991 se do struktury obyvatelstva podle věku promítl vliv slabých generací narozených během 1. světové války.

Na druhé straně vývoj podílu dětské složky v populaci mírně kolísal mezi 20-25 %. Pouze při sčítání 2001 zaznamenáváme v důsledku změněného reprodukčního chování po politickém obratu 1989 propad podílu na 16,3 %. Relativně menší zastoupení dětské složky zaznamenáváme i v letech 1970 a 1991, naopak vyšších hodnot dosahuje v roce 1980, kdy se projevují silné generace narozených v předešlých letech. Podíl dětské složky tedy dobře naznačuje úroveň porodnosti uplynulých několika let.

Z ekonomického pohledu nejdůležitější složka obyvatelstva ve věku 15-59 let zůstala s nadpoloviční převahou po celé sledované období. Ve věkové struktuře zaznamenané v roce 1950 se projevil odsun obyvatelstva německé národnosti poklesem podílu osob v produktivním věku. V roce 2001 činil podíl osob ve věku 15-59 let více než 65 % celkové populace. Lze předpokládat, že v budoucnu se podíl bude snižovat v důsledku současné nízké úrovně porodnosti, čímž se následně zmenší počet žen v reprodukčním věku, které budou rodit opět méně dětí i za předpokladu, že by se intenzita plodnosti výrazně zvýšila.

Celkově lze toto období rozdělit na dvě různé etapy. V první etapě, přibližně do roku 1990, dětská složka tvořila více než 20 % populace, podíl osob starších 65 let postupně mírně vzrůstal. V devadesátých letech pak došlo ke zlomu, kdy již překročil počet starších osob ve věku nad 60 let počet osob ve věku 0-14 let. Podle sčítání v roce 2001 připadalo na 100 dětí do 15 let necelých 114 osob ve věkové skupině 60+.

Index ekonomického zatížení se od 30. let zvyšoval zároveň se stoupajícím zastoupením osob ve věku nad 60 let přibližně až do období okolo sčítání lidu 1980. Následně začal mírně klesat v důsledku výrazného snižování počtu dětí a především nárůstu podílu osob v produktivním věku. Z ekonomického pohledu je jistě snižování indexu ekonomického zatížení výhodné, na druhou stranu méně výhodný je přesun zátěže indexu z dětské složky na obyvatelstvo v poproduktivním věku, přičemž „na jednu osobu v tomto věku jsou vázány 2-3 krát vyšší sociální výdaje než na jednu osobu v dětském věku“ (Pavlík et al., 2002, s. 15).

Tab. 5-Vývoj podílů hlavních věkových skupin a charakteristik věkové struktury obyvatelstva ČR v letech 1930-2001

Věk	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
0-14	23,8	24,1	25,4	21,2	23,5	21,0	16,3
15-59	65,4	63,5	59,7	60,5	59,7	61,1	65,3
60+	10,7	12,5	14,8	18,3	16,9	17,8	18,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Průměrný věk	31,4	33,5	34,5	35,3	35,4	36,3	38,8
Věkový medián	28,5	32,6	32,3	33,4	33,0	34,4	36,6
Index stáří	45,1	51,7	58,4	86,2	71,7	84,8	113,3
Index závislosti I.	36,4	37,9	42,6	35,1	39,3	34,4	24,9
Index závislosti II.	16,4	19,6	24,9	30,3	28,2	29,2	28,2
Index ekonomického zatížení	52,8	57,5	67,5	65,4	67,5	63,5	53,1

Poznámky: Index stáří- $(60+/0-14)*100$

Index závislosti I.- $(0-14/15-59)*100$

Index závislosti II.- $(60+/15-59)*100$

Index ekonomického zatížení- $((0-14 + 60+)/15-59)*100$

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

Nejmarkantnější rozdíl ve sledovaném období zaznamenal index stáří. Vzrostl ze 45 % v roce 1930 na 113 % v roce 2001. Prudký vzrůst nastal hlavně v 90. letech. Při sčítání v letech 1980 a 1991 se mírně zmenšil v důsledku vysokého počtu narozených dětí hlavně z období 70. let. Údaje o věkové struktuře z roku 2001 dokazují stárnutí obyvatelstva, ke kterému dochází z důvodu velmi nízkých počtů narozených a současně prodlužující se délkou života.

Ve věkové struktuře se promítá vliv úrovně porodnosti, úmrtnosti a migrace, přičemž hlavní deformace ve věkové pyramidě způsobuje kolísání úrovně plodnosti. V roce 1930 byla věková pyramida i přes nízké počty narozených v posledních letech, stále progresivního typu, tedy s výraznou převahou dětské složky. Jediný zářez byl vytvořen poklesem porodnosti v době první světové války. Klesající úroveň plodnosti ve 20. letech vedla k prvnímu výraznému zužování základny pyramidy. Během sledovaného období se věková pyramida přetvářela v typ regresivní. V roce 2001 je věková pyramida velice nepravidelná, regresivního typu s již znatelným populačním úbytkem, ve které se zrcadlí populační vývoj od počátku 1. světové války do konce století. Ve věkovém složení z roku 2001 se promítá hned několik událostí, které ovlivnily reprodukční chování obyvatelstva a tím i věkové složení, mezi něž patří zvýšená úroveň porodnosti během a po skončení druhé světové války, naopak nízká porodnost v padesátých letech, která byla podpořena přijetím zákona o umělém přerušení těhotenství. Ve věkové pyramidě je dobře znatelná natalitní vlna 70.let. Poslední výraznou deformaci vytvořilo reprodukční chování obyvatelstva v devadesátých letech. Předpokládám, že se již nebude jednat o dočasnou deformaci, ale naopak se základna věkové pyramidy trvale zužuje.

V následující tabulce můžeme pozorovat zvyšování průměrného věku u obou pohlaví, u žen vzrostl průměrný věk ve sledovaném období o 8 let na hodnotu 40,3 let v roce 2001, u mužů vzrostl o necelých 7 let na hodnotu 37,1 let. Nepatrně dochází k prohlubování rozdílu ve struktuře podle pohlaví a věku. To dokazuje i pohled na věkové pyramidy (Obr.1-2). Počty žen hlavně v poproduktivním věku se oproti mužům zvyšují, k čemuž dochází z důvodu větší intenzity úmrtnosti mužů než u žen. Tomu nasvědčují i indexy stáří zkonstruované zvlášť pro

obě pohlaví, jejichž hodnoty jsou u žen výrazně větší než u mužů a jejich rozdíl se v čase zvětšuje. Největší rozdíl indexů stáří podle pohlaví je patrný v roce 2001. Vedle dlouhodobě významných rozdílů v úrovni úmrtnosti mužů a žen v letech 1960-1986 byla převaha žen v populaci seniorů v devadesátých letech i důsledkem válečných ztrát mužů a vyššího podílu mužů mezi emigranty v období 1948-1989 (Kučera, 2002, s.19).

Tab. 6- Vývoj průměrného a mediánového věku a indexu stáří podle pohlaví v letech 1930-2001

Rok sčítání	Průměrný věk		Mediánový věk		Index stáří	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1930	30,6	32,3	27,7	29,7	40,1	50,2
1950	32,5	34,5	30,9	34,5	44,1	59,6
1961	33,5	35,9	32,0	34,9	47,1	70,1
1970	33,7	36,8	31,1	35,8	69,6	103,6
1980	33,6	37,0	31,5	34,5	56,0	88,1
1991	34,6	38,0	32,7	37,1	65,9	104,5
2001	37,1	40,3	35,0	38,6	89,5	138,3

Poznámky: Index stáří- $(60+/0-14)*100$

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

Kapitola 5

Změny struktur obyvatelstva ČR podle rodinného stavu v letech 1930-2001

5.1. Změny struktury podle rodinného stavu a pohlaví

Následující kapitola bude věnována vývoji struktur obyvatelstva podle rodinného stavu a věku a jejich vlivu na úroveň plodnosti. Českou republiku zasáhla v 90. letech výrazná změna reprodukčního chování, která se odráží ve věkové struktuře, stejně tak nastaly výrazné změny i v úrovni sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti, které se odrážejí ve výsledném složení obyvatelstva podle rodinného stavu.

Na počátku sledovaného období byla struktura obyvatel podle rodinného stavu velice odlišná od struktur v následujících desetiletích. Projevila se v ní velmi nízká úroveň sňatečnosti v období první světové války. Již v roce 1919 se zvýšil počet uzavřených manželství, nastalo krátké období kompenzační sňatečnosti. V prvních poválečných letech přispěly ke zvýšení sňatečnosti také druhé sňatky převážně válečných vdov (Kučera, 1994, s.20).

Druhá světová válka se projevila v růstu počtu sňatků, které byly v době světové hospodářské krize (u nás vrcholila v letech 1933-1934) odkládány do vyššího věku. Vzestup sňatečnosti po roce 1938 způsobilo i mladší obyvatelstvo, které se sňatkem snažilo zabránit nasazení do práce do Německa (Kučera, 1994, s.41). Následně se již během padesátých let vytvořil model časných a častých sňatků, který přetrval až do konce osmdesátých let. Podíl ženatých mužů v populaci se pohyboval mezi 67- 70 % a podíl vdaných žen činil přibližně 62-63,6 %. Během devadesátých let úroveň sňatečnosti výrazně poklesla a průměrný věk při uzavírání manželství markantně vzrostl. Z modelu časných a častých sňatků se vytvořil model pozdních a méně frekventovaných sňatků. Při sčítání v roce 2001 bylo zaregistrováno přibližně stejné zastoupení osob žijících v manželství jako v roce 1930, tedy 57,4 % ženatých mužů a 53,4 % vdaných žen.

Zastoupení rozvedených osob v populaci se měnilo v závislosti na úrovni rozvodovosti a do jisté míry i v závislosti na počtu osob žijících v manželství. Podíl

rozvedených osob výrazně vzrůstal, jeho změna byla mnohem markantnější než u zastoupení ostatních rodinných stavů. Tento vzestup je částečně následkem neuvážených sňatků mladých snoubenců (např. v období druhé světové války), často uzavřených z důvodu otěhotnění ženy, následkem zvyšující se zaměstnanosti žen nebo právním usnadněním rozvodu. Podíl rozvedených osob výrazně vzrostl hlavně v poslední dekádě 20. století na hodnoty 8,5 % u mužů a 10,3 % u žen. Bylo by možné očekávat, že při uzavírání sňatků ve vyšším věku, tedy i s větší rozvahou, a při nižším počtu ženatých a vdaných osob se úroveň rozvodovosti sníží, přesto došlo k pravému opaku (Kučera, 2008, s.235).

Tab. 7-Obyvatelstvo starší 15 let podle rodinného stavu a pohlaví v letech 1930-2001

Rodinný stav		Absolutní údaje						
		1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Muži	svobodní	1 416 132	872 398	818 913	931 166	857 789	973 259	1 258 591
	ženatí	2 270 061	2 185 979	2 381 440	2 509 609	2 597 474	2 544 573	2 370 674
	rozvedení	34 864	46 234	72 800	109 244	164 822	241 316	352 079
	ovdovělí	166 722	131 113	123 690	129 101	130 667	126 989	122 066
	nezjištěn	1 073	3 236	2 090	3 130	2 812	5 749	29 657
	celkem	3 888 852	3 238 960	3 398 933	3 682 250	3 753 564	3 891 886	4 133 067
Ženy	svobodné	1 340 871	732 454	656 364	706 094	585 379	668 081	920 122
	vdané	2 273 015	2 182 145	2 383 023	2 514 465	2 606 014	2 548 988	2 373 083
	rozvedené	46 031	75 260	112 282	164 518	236 326	330 183	459 511
	ovdovělé	584 275	526 604	591 256	656 270	696 591	695 114	662 558
	nezjištěn	797	2 334	1 194	2 494	2 038	3 527	26 857
	celkem	4 244 989	3 518 797	3 744 119	4 043 841	4 126 348	4 245 893	4 442 131
Rodinný stav		Relativní údaje v procentech						
		1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Muži	svobodní	36,4	26,9	24,1	25,3	22,9	25,0	30,5
	ženatí	58,4	67,5	70,1	68,2	69,2	65,4	57,4
	rozvedení	0,9	1,4	2,1	3,0	4,4	6,2	8,5
	ovdovělí	4,3	4,0	3,6	3,5	3,5	3,3	3,0
	nezjištěn	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,7
	celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ženy	svobodné	31,6	20,8	17,5	17,5	14,2	15,7	20,7
	vdané	53,5	62,0	63,6	62,2	63,2	60,0	53,4
	rozvedené	1,1	2,1	3,0	4,1	5,7	7,8	10,3
	ovdovělé	13,8	15,0	15,8	16,2	16,9	16,4	14,9
	nezjištěn	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,6
	celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Sčítání lidu 1930-2001 a vlastní výpočty

Zastoupení ovdovělých žen se zvyšovalo od roku 1930 z hodnoty 13,8 % na 16,9 % v roce 1980. V devadesátých letech došlo k mírnému poklesu tohoto podílu. Zastoupení ovdovělých mužů v populaci se snižovalo, tradičně se udržovalo na několikanásobně nižší úrovni než u žen. Zastoupení ovdovělých žen vzrůstalo především z důvodu zvyšujícího se rozdílu naděje dožití u obou pohlaví a s ním se projevila ve struktuře mužská nadúmrtnost.

S přihlédnutím k faktu, že se většina dětí rodí v manželství, by se dalo předpokládat, že vyšší zastoupení ženatých a vdaných osob povede k nárůstu porodnosti. V období druhé světové

války a v poválečném období se počty sňatků zvyšovaly a přiměřeně s nimi i počty narozených dětí. Toto tvrzení může působit jako platné i v devadesátých letech, kdy se snížilo zastoupení vdaných a ženatých osob a zároveň výrazně klesla i plodnost. Intenzita plodnosti se ale snížila velice neadekvátně v poměru k snížení intenzity sňatečnosti. Zmíněné tvrzení popírá i podíl dětí narozených mimo manželství, který se přehoupl přes 30 %. Velmi často se v období socialismu děti rodily z předmanželských koncepcí, kdy sňatek řešil nečekané těhotenství ženy. V současnosti ženy raději volí roli svobodné matky a do vstupu do manželství nespěchají.

5.2. Změny struktury podle rodinného stavu, pohlaví a věku

Kromě znatelného početního úbytku obyvatel, se zásadně změnila struktura osob podle rodinného stavu, pohlaví a věku. Věkovou strukturu podle rodinného stavu vytvářelo měnící se chování obyvatelstva z hlediska vstupu a rozpadu manželství, úrovně úmrtnosti a také vliv migrací. Poválečný odsun necelých 3 milionů Němců ovlivnil nejen početní stav obyvatelstva, ale také jeho strukturu. Podobně, ovšem v menších mírách, bylo obyvatelstvo poznamenáno politickými zvraty v letech 1948 a 1968 a následnými vlnami emigrace.

Zastoupení svobodných a ženatých/vdaných osob se měnilo spolu s intenzitou sňatečnosti a sňatkového věku. Na počátku sledovaného období je sňatkový věk vysoký a podíl svobodných osob taktéž. V poválečných letech se úroveň sňatečnosti zvyšovala, období bylo charakteristické časnou a vysokou sňatečností. Při posledním sčítání bylo zaznamenáno změněné sňatkové chování obyvatelstva, které je charakteristické odkládáním sňatků do vyššího věku, zároveň výrazným snížením počtu sňatků. Snižování sňatečnosti je kompenzováno vzestupem počtu nesezdaných soužití (podle dat sčítání 1991 bylo hlášeno necelých 85 tis. faktických manželství, v roce 2001 již 125 tis.), které se stává častějším způsobem společného soužití párů. Mnohá faktická manželství dospějí k uzavření sňatku, stejně jako si zvolí variantu setrvání v nemanželském svazku s případnou možností snazšího rozvázání svazku.

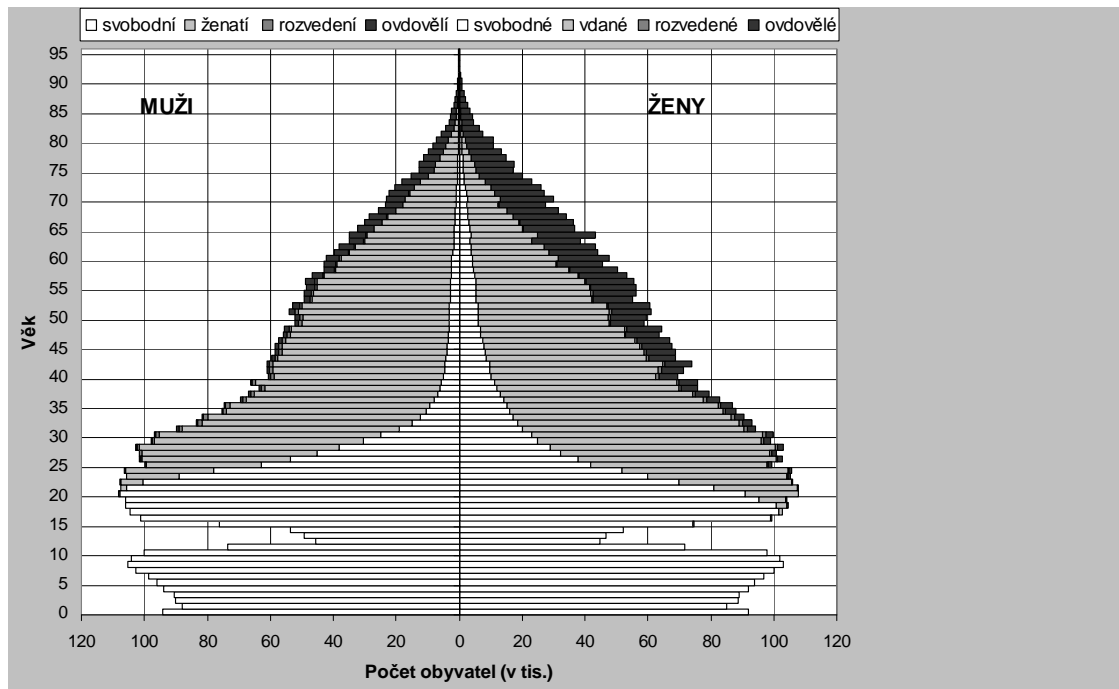
Na první pohled je pozorovatelný nárůst zastoupení rozvedených osob ve věku nad 25 let, který proběhl hlavně v posledních deseti letech. V roce 2001 začíná převažovat počet rozvedených mužů nad svobodnými přibližně ve věku nad 40 let, jejich počty převýší až ve věku nad 67 let počty ovdovělých. U žen dochází k podobné situaci, pouze zlomové roky jsou u žen o deset let mladších. Rozvodovost se neúměrně zvýšila až v devadesátých letech, paradoxně v období nižší intenzity sňatečnosti. V roce 1930 je zastoupení rozvedených osob ve všech věkových skupinách minimální.

Zastoupení žen v postaktivním věku výrazně narůstá, z největší části se jedná o ženy ovdovělé. Větší zastoupení žen je dáno obecně větší intenzitou úmrtnosti mužů. U mužů až do vysokého věku (87 let) převažuje zastoupení ženatých nad ovdovělými. U žen zastoupení vdaných osob s věkem rychle klesá a vzrůstá zastoupení žen ovdovělých.

V poslední dekádě je závislost počtu vdaných žen na úroveň plodnosti neprokazatelná v souvislosti se zvyšujícím se počtem dětí narozených mimo manželství. V poválečném období ovšem platilo, že se zvyšující se intenzitou sňatečnosti rostl počet narozených dětí. Zároveň

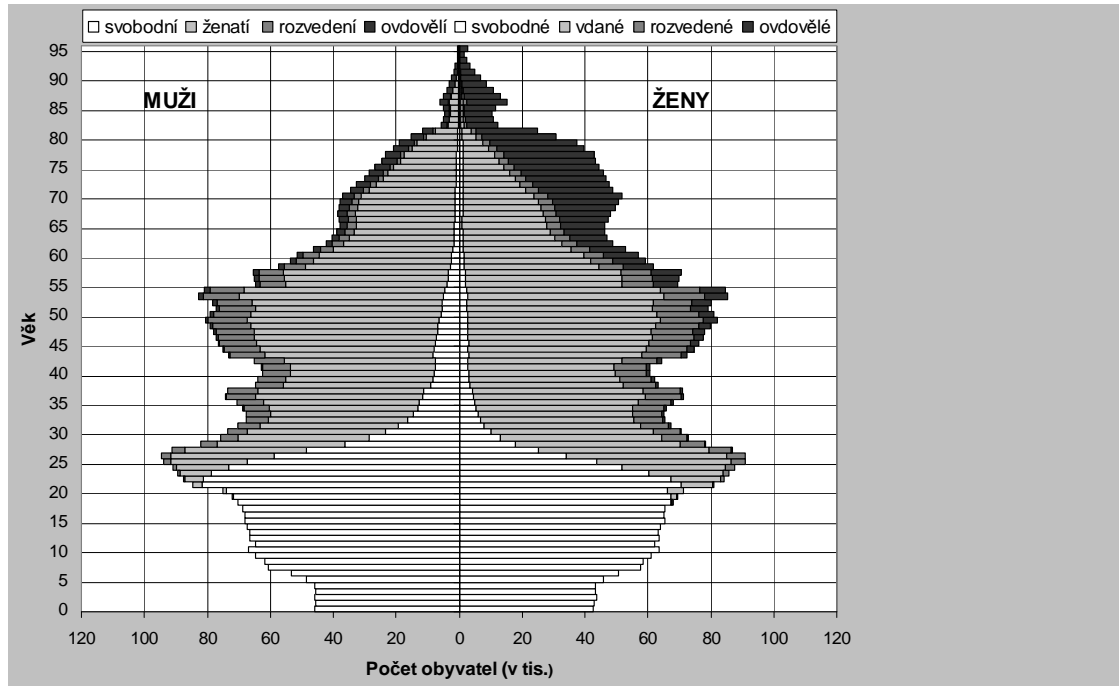
platila přímo úměrná závislost mezi věkem snoubenců a věkem matky v době narození dítěte. V současnosti můžeme tuto závislost také potvrdit, věk snoubenců i věk matek roste.

Obr. 1-Věkové složení obyvatelstva ČR podle rodinného stavu, 1930

Zdroj: Sčítání lidu 1930 a vlastní výpočty

Obr. 2-Věkové složení obyvatelstva ČR podle rodinného stavu, 2001

Zdroj: Sčítání lidu 2001 a vlastní výpočty

Kapitola 6

Závěr

K nejvýznamnějším trendům ve vývoji demografických struktur populace České republiky patří nepochybně stárnutí obyvatelstva, ke kterému markantně dochází od devadesátých let 20. století. Tento proces, kdy začíná převažovat poproduktivní složka populace nad dětskou, bude jistě v následujících desetiletích pokračovat. Populační stárnutí je současný fenomén, který postihuje většinu vyspělých zemí. Příčinou zvyšujícího se průměrného věku a naděje dožití je nejen snižující se intenzita porodnosti, ale i se zkvalitňováním zdravotní péče a zlepšujícím se zdravotním stavem obyvatelstva, snižování intenzity úmrtnosti.

Celkově se mění postavení rodiny ve společnosti. Mladí lidé před uzavíráním sňatků a rozením dětí preferují svobodný způsob života s možností delší doby studia, budování kariéry, popřípadě naplňování vlastních potřeb a zájmů, které se se založením rodiny neslučují. V Českých zemích se výrazně snížila intenzita sňatečnosti a plodnosti. Zároveň i přes nízké počty uzavřených sňatků vzrostly počty rozvodů. Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu pak prošla znatelnými změnami. Snížilo se zastoupení vdaných a ženatých osob v populaci, vzrostl podíl svobodných a rozvedených osob. Na úkor nižší intenzity uzavírání sňatků se zvyšuje četnost tzv. faktických manželství, které jsou pro mladé lidi ideální možností společného soužití.

Věková struktura se stává následkem zmíněných procesů velmi nepravidelnou, ve které se zrcadlí vývoj téměř celého 20. století. Věková pyramida se během sledovaného období změnila z progresivního typu v typ regresivní s rychle se zužující základnou, který bude mít za následek celkový početní úbytek obyvatelstva. Z ekonomického hlediska je výrazné zastoupení produktivní složky jistě výhodné a nezbytné. Méně výhodné je pak vyšší zastoupení osob v poproduktivním věku oproti dětské složce, která je z ekonomického pohledu méně náročná. Zastoupení produktivní složky se bude v následujících letech snižovat, postupně budou tyto silné ročníky přecházet do postaktivního věku, dětská složka populace se pravděpodobně nebude zvětšovat. Lze předpokládat, že v následujících letech, kdy se slabé ročníky narozených dětí v 90. letech dostanou do reprodukčního věku, bude úroveň porodnosti ještě nižší než byla

v devadesátých letech. „Z ekonomického pohledu se tím vytváří velmi nepříznivá věková struktura s nedostatkem ekonomicky aktivních osob, přičemž přistěhovalci by museli nabýt obrovských rozměrů, aby situaci zlepšilo (Populační vývoj České republiky 2001-2006 , 2007, s. 80)“.

V úvodu práce jsem si stanovila následující hypotézu: „Celková porodnost bude více ovlivněna vlivem úrovně než vlivem struktury, tedy bude ovlivněna úrovní plodnosti více než zastoupením žen v reprodukčním věku.“ Hypotézu není možné ani potvrdit ani vyvrátit. Toto tvrzení je platné především pro poslední sledovanou dekádu, kdy úroveň porodnosti byla nízká, přestože se dostaly velmi početné ročníky žen narozených v natalitní vlně sedmdesátých let do reprodukčního věku. Celkovou porodnost tedy ovlivnila více úroveň plodnosti. V poválečném období se však hypotéza nepotvrdila. Lze sledovat období zvýšené porodnosti v důsledku vysokého počtu žen v reprodukčním věku (např. období druhé světové války, následně období zvýšené porodnosti sedmdesátých let). K nárůstu počtu narozených dětí v obdobích zvýšené porodnosti přispěla i vysoká intenzita plodnosti, která byla podpořena různými ekonomicko-sociálními, politickými a jinými podmínkami, přesto nejdůležitějším faktorem byla pro vývoj porodnosti výhodná věková struktura žen.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BERROVÁ, P. 2008. Střípky z historie sčítání lidu. *Demografie* [online]. 2008-2 [cit. 2009-02-28]. Dostupný z WWW: [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/2B00328B7F/\\$File/Berrova_stripky.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/2B00328B7F/$File/Berrova_stripky.pdf)
- ČSÚ. 2001. *Příručka demografické statistiky pro potřebu oblastních statistických orgánů: Potraty* [online], ČSÚ, 2001 [cit. 2010-06-16]. Kód: 0201-00. Dostupný z WWW: <http://web.natur.cuni.cz/~mak/gos/demmethodika/www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/potraty.htm>
- FIALOVÁ, L. 1991. Obyvatelstvo podle věku a rodinného stavu v Československu po roce 1945. *Demografie*. 2/1991, s. 114-120.
- FIALOVÁ, L. 2007. Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století. *Demografie*. 2007, ročník 49, číslo 4, s. 230-243.
- KALIBOVÁ, K. 2001. *Úvod do demografie*. Praha: nakladatelství Karolinum, 2001. 52 s. ISBN 80-246-0222-9.
- KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. *Demografie*. 4/2008, s. 230-239.
- KUČERA, M. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Praha: Česká demografická společnost, 1994. 198 s. ISBN 80-901674-7-0.
- KUČERA, M. et al.. 2002. *Populační vývoj České republiky 1990-2002*. Praha: Katedra demografie a geodemografie PřF UK, 2002. 98 s. ISBN 80-902686-8-4.
- OSIČKOVÁ, M. 2001. *Změny ve skladbě obyvatelstva podle pohlaví a věku v ČR ve 20. století*. Praha, 83 s. Bakalářská práce (Bc.). Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta. Katedra demografie a geodemografie.
- PAVLÍK, Z.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; ŠUBRTOVÁ, A. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986. 736 s.
- ROUBÍČEK, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: nakladatelství CODEX Bohemia, s.r.o., 1997. 352 s. ISBN 80-85963-43-4.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1981. Prenatální poměr pohlaví u člověka. *Demografie*. 4/1981, s. 295-300.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1994. Reprodukce obyvatelstva 1980-1991 podle dat sčítání. *Demografie*. 1/1994, s. 12-14.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie* [online]. 2004, ročník 46, číslo 2 [cit. 2009-02-28]. Dostupný z WWW: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/000029F152/\\$File/Rychta.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/000029F152/$File/Rychta.pdf)
- SRB, V. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: nakladatelství Karolinum, 275 s. ISBN 80-246-0712-3.
- UNIVERZITA KARLOVA. KATEDRA DEMOGRAFIE A GEODEMOGRAFIE, 2007. *Populační vývoj České republiky 2001-2006*. Praha: nakladatelství DemoArt, 112 s. ISBN 978-80-86561-77-6
- VANDESCHRICK, C. 2000. *Demografická analýza*. Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia s.a., 2000. 203 s. ISBN 80-902686-4-1.

Publikace primárních demografických dat

- Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930 (1934-1938). Praha: Státní úřad statistický
- Sčítání lidu v republice československé ke dni 1. března 1950 (1957-1958). Praha: Státní úřad statistický
- Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961 (1965). Praha: ÚKLKS
- Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970 (1975). Praha: Český statistický úřad
- Sčítání lidu, domů a bytů 1980 (1982): Praha: Český statistický úřad
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991 (1992). Praha: Česká statistika
- Sčítání lidu, domů a bytů 2001 (2003). Praha: Český statistický úřad
- Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2009 (2010) : Český Statistický úřad. Dostupný z WWW: http://czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

PŘÍLOHY

Tab. 8- Charakteristiky porodnosti a plodnosti žen v letech 1930-2001

	Počet živě narozených	Živě narození na 1000 obyvatel	Úhrnná plodnost	Čistá míra reprodukce	Průměrný věk matek
1930	207224	19,5	2,15	0,85	28,6
1931	196214	18,3	2,03	0,80	28,5
1932	190397	17,7	1,97	0,78	28,4
1933	176201	16,3	1,83	0,72	28,3
1934	171042	15,8	1,77	0,70	28,3
1935	161748	14,9	1,68	0,66	28,3
1936	157992	14,5	1,66	0,66	28,2
1937	155996	14,3	1,69	0,67	28,2
1938	163525	15,0	1,82	0,72	27,8
1939	192344	17,3	1,94	0,75	27,7
1940	218043	19,5	2,21	0,84	27,6
1941	208913	18,8	2,26	0,86	27,7
1942	199259	18,0	2,42	0,92	28,3
1943	225379	20,4	2,78	1,06	28,0
1944	230183	20,7	2,80	1,07	28,4
1945	194182	18,2	2,67	1,18	28,6
1946	210454	22,1	3,25	1,44	28,4
1947	206745	23,6	3,05	1,35	28,1
1948	197837	22,2	2,89	1,27	27,8
1949	185484	20,9	2,74	1,21	27,5
1950	188341	21,1	2,80	1,25	27,3
1951	185570	20,6	2,76	1,23	27,1
1952	180143	19,7	2,70	1,23	27,0
1953	172547	18,7	2,61	1,20	27,0
1954	168402	18,1	2,58	1,20	26,9
1955	165874	17,7	2,58	1,20	26,7
1956	162509	17,2	2,57	1,20	26,5
1957	155429	16,3	2,50	1,15	26,3
1958	141762	14,8	2,31	1,07	25,9
1959	128982	13,4	2,12	0,98	25,5
1960	128879	13,3	2,11	0,98	25,4
1961	131019	13,7	2,13	1,00	25,4
1962	133557	13,9	2,14	1,00	25,3
1963	148840	15,4	2,33	1,09	25,4
1964	154420	15,9	2,36	1,10	25,6
1965	147438	15,1	2,18	1,02	25,6
1966	141162	14,4	2,01	0,95	25,4
1967	138448	14,0	1,90	0,90	25,2
1968	137437	13,9	1,83	0,87	25,1
1969	143165	14,5	1,86	0,88	25,0
1970	147865	15,1	1,91	0,91	25,0
1971	154180	15,7	1,98	0,94	25,1
1972	163661	16,6	2,07	0,99	25,1
1973	181750	18,3	2,29	1,09	25,3
1974	194215	19,4	2,43	1,17	25,2
1975	191776	19,1	2,40	1,16	25,1

	Počet živě narozených	Živě narození na 1000 obyvatel	Úhrnná plodnost	Čistá míra reprodukce	Průměrný věk matek
1976	187378	18,5	2,36	1,14	25,1
1977	181763	17,8	2,32	1,11	25,0
1978	178901	17,5	2,32	1,11	24,9
1979	172112	16,7	2,29	1,08	24,8
1980	153801	14,9	2,10	0,98	24,7
1981	144438	14,0	2,02	0,95	24,7
1982	141738	13,7	2,01	0,96	24,6
1983	137431	13,3	1,96	0,94	24,6
1984	136941	13,3	1,97	0,94	24,6
1985	135881	13,1	1,96	0,93	24,6
1986	133356	12,9	1,94	0,93	24,6
1987	130921	12,7	1,91	0,91	24,7
1988	132667	12,8	1,94	0,93	24,7
1989	128356	12,4	1,87	0,90	24,8
1990	130564	12,6	1,89	0,91	24,8
1991	129354	12,5	1,86	0,89	24,7
1992	121705	11,8	1,72	0,82	24,8
1993	121025	11,7	1,67	0,80	25,0
1994	106579	10,3	1,44	0,69	25,4
1995	96097	9,3	1,28	0,61	25,8
1996	90446	8,8	1,19	0,57	26,1
1997	90657	8,8	1,17	0,56	26,4
1998	90535	8,8	1,16	0,56	26,6
1999	89471	8,7	1,13	0,55	26,9
2000	90910	8,8	1,14	0,55	27,2
2001	90715	8,9	1,15	0,55	27,5

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v České zemích 1785-2009, www.czso.cz